

Kamilo Firingar

SATOV I URARI U OSIJEKU U 18. I NA POČETKU 19. STOLJEĆA

Tačno mjerenje vremena, a napose postojanje uređaja koji je čovjek za takvo mjerenje pronašao i upotrebljavao, jedno su od prvih mjerila civilizacije i kulture. Primitivnim ljudima naime ništa od ovoga nije bilo potrebno, za njih su dostajali dan i noć, te sunce i zvijezde. Sunčane, vodene i pješčane satove upotrebljavali su svakako u najstarijim vremenima i u našim krajevima. Uvođenje satova s mehaničkim pogonom nije mnogo zaostajalo kod nas za susjednim zemljama Evrope. Turska osvajanja onemogućila su osvojenim krajevima daljnje uže veze sa Zapadom, te su ih u pogledu naprava za izračunavanje vremena skoro potpuno usmjerila prema Istoku.

Za turske vladavine imao je i Osijek svoj javni sat. U 16. i 17. stoljeću mnogo ga spominju zapadni putopisci. Nizozemski diplomat Dr Karlo Rym de Estebeck, koji je u austrijskoj carskoj službi putovao u Carigrad, vraćajući se g. 1574. iz Carigrada navodi da su »u Osijeku vidjeli na tornju veliki sat, koji je kazao i otkucavao sate, a bio bi mu prvi, što su ga u Turskoj vidjeli«.¹ Skoro jedno stoljeće kasnije, g. 1665., prolazilo je kroz Osijek austrijsko carsko poslanstvo pod vodstvom grofa Waltera Leslie, čiji je tajnik Paulo Tafferner pisao dnevnik, prema kojemu je »u gradu u drvenom tornjiću sat koji pokazuje vrijeme, ali ne otkucava, a priča se da je donešen iz Novog Zrina«.² Taj sat spominje g. 1669. i engleski liječnik dr Eduard Brown,³ te i on tvrdi, možda po Tafferneru, da je sat iz Zrina. Najopširniji opis turskog Osijeka dao je turski putopisac Evlija Čelebija nakon prolaza kroz Osijek godine 1663. i 1664. Vrlo opširno opisuje razne pojedinosti, ali o osječkom satu nema ni riječi. Možda sat baš u ono vrijeme nije radio, ali je nerazumljivo da Čelebija koji s tolikim zanosom hvali sve tursko, ne spominje barem sahat-kulu. Pogotovo kad u svom putopisu ističe da se u Vukovaru »na minari (naime gradskoj džamiji)« nalazi jedan sat sa zvonom.⁴

Oslobođenjem Osijeka od Turaka godine 1687. nestaje turskog Osijeka i počinje novo razdoblje njegove povijesti. Razvoj osječkog i slavonskog urarstva kao i satova sačuvanih u osječkom Muzeju Slavonije te u ostalim slavonskim muzejima i zbirkama opisala je u knjizi »Kućni sat, stilski razvoj kroz vjekove«⁵ prema skupljenim arhivskim i muzejskim podacima Dr Danica Pinterović prigodom izložbe satova iz jugoslavenskih zbirki što ju je u ljetu god. 1964. priredio Muzej primenjene umetnosti u Beogradu. Međutim do dubljeg poznavanja razvoja naše materijalne kulture moguće je doći samo istraživanjem arhivske građe i upotpunjavanjem dobivenih podataka s postojećim muzejskim materijalom.

Na osnovu daljnjeg proučavanja arhivskih podataka u osječkom Histo-rijskom arhivu, u prvom redu u bogatom arhivskom fondu osječkog gradskog poglavarstva, može se sada nadopuniti vrijedni pionirski rad Danice Pintero-vić kao što će se daljnjim proučavanjima moći nadopuniti i naše sadašnje znanje.

Prvi urar kojega spominje najstarija knjiga zapisnika osječkog tvrđav-skog gradskog poglavarstva⁶ jest Francuz Thoma Moilliet koji 6. XII 1713. pred gradskim poglavarstvom predaje poštaru Störe obveznicu na tada veliki iznos od 236 forinti. Iz tvrđavskih matičnih knjiga vidi se da je on 30. XI 1713. kao »Moliedt, horologiarius genfensis«, oženio Julijanu Wolschaffer, a kumovi su bili lajtnant Baltazar Coulli i Maria Oker. Iz tog braka 23. X 1714. rođeni Ivan Moliet umro je kao Ivan Muliet već 28. VII 1715. Nikakvih daljnjih podataka o njemu ne nalazimo.

Za drugog osječkog urara saznajemo iz zapisnika (Landes Deputations Decretations Prothocoll de Anno 1739) osječke Carske slavonske deputacije (Caesarea Deputatio Sclavonica) za g. 1739. što se nalazi u Arhivu Hrvatske u Zagrebu. U istom je 19. IX 1739. upisana tužba Ivana Obermayer, urara iz Tvrđave protiv gornjogradskog suca radi kuće njegovog pokojnog šurjaka zlatara Ivana Kublića. Kao kum spominje se Obermayer u matičnoj knjizi krštenih župe Osijek Gornji grad već 6. IV 1737.

Mnogo podataka o osječkim urarima sigurno ima i u matičnim knjiga-ma triju osječkih župa. One nam otkrivaju i imena urara, koja ne spominju knjige poglavarstvenih zapisnika. Bit će veliki trud dok se svi ovi podaci pro-nađu i srede. Tako se god. 1761. ženi udovac Petar Ode (Otte), urar iz Tvrđave s Julijanom Geistkoller iz Budima. Imao je troje djece, i umro je 21. IV 1767. od »zloćudnih groznica« (ex malignys febribus). Tom je prili-kom zabilježeno da je »ujedno bio i direktor tvrđavskog sata«. U knjigama poglavarstvenih zapisnika nema mu spomena. Kao ženik spominje se 23. VIII 1770. udovac Andrija Geer, urar iz Gornjega grada.

Kratki opis jednog sata nalazimo u potvrdi od 9. IX 1785. kojom Urban Crnković iz Vukovara potvrđuje primitak srebrenog džepnog sata koji mu je nestao u Đakovu, a pronađen je u Osijeku. Sat ima 3 poklopca, na trećoj kapsuli je broj 1464, šetaljka se kreće između dva dijamantna kamenčića, a sat je londonski (eine Londonerin). Prema gradskom zapisniku (str. 737) sat je bio prodan za 16 forinti.

Tek u trećoj tvrđavskoj poglavarstvenoj gradskoj knjizi zapisnika od god. 1770.—1786. pronašli smo opet ime osječkog urara. Dne 27. XI 1775. pod folio 366 izdaje naime poglavarstvena sjednica rješenje da se gradskom uraru Josipu Florianu kao sugrađaninu oprašta dužni gradski namet uz uvjet da plati neplaćeni Portionale za god. 1774. i 1775. sa 8 forinti, a u bu-duće, dok stanuje u vojničkom stanu, plaća godišnje 4 forinta. God. 1777. ima Florian pred osječkim gradskim poglavarstvom spor s mitrovačkim trgovcem Jovanom Margetićem, koji mu je prije dvije godine dao svoj džepni sat na popravak, a sat mu nije vraćen. Tuženi se branio da je predao sat nekom ne-poznatom koji se javio kao punomoćnik vlasnika i obvezao se da će ovoga po-kušati pronaći do slijedećeg Fabijanskog sajma, a ako ga ne nađe da će sam platiti traženi iznos od 12 forinti, što je kasnije sniženo na 10 forinti. (Fol. 442 i 456). God. 1783. tužio je Floriana i njegovu ženu Katarinu rođ. Zogler, koja je služila kod Ilije Lekića, knjigovezački majstor Kristof Klinger radi uvrede i zlostave (str. 672). Florian je imao i šegrta, što saznajemo iz tužbe

predane protiv njega 13. VI 1787. (str. 46). Na tužbu gospođe Redl zbog povratka sata predanog na popravak odgovorio je tuženi, da je sin tužiteljice bio kod njega podrug godine na nauku, ali je otišao. On stoga ima štetu, jer bi mu šegrt sada bio potreban. Budući da stranke nisu sklopile ugovor, a prema izjavi tužiteljice je majstor dječaka tukao i rekao mu neka ide do vraga, gradsko je poglavarstvo riješilo da tužiteljica nije uzrok ni krivac za odluku dječaka, prema čemu joj tuženi ima vratiti sat, a ona njemu platiti popravak.

Dne 11. VII 1790. vjenčao se u Tvrđavi urar *Andrija Kiš*.

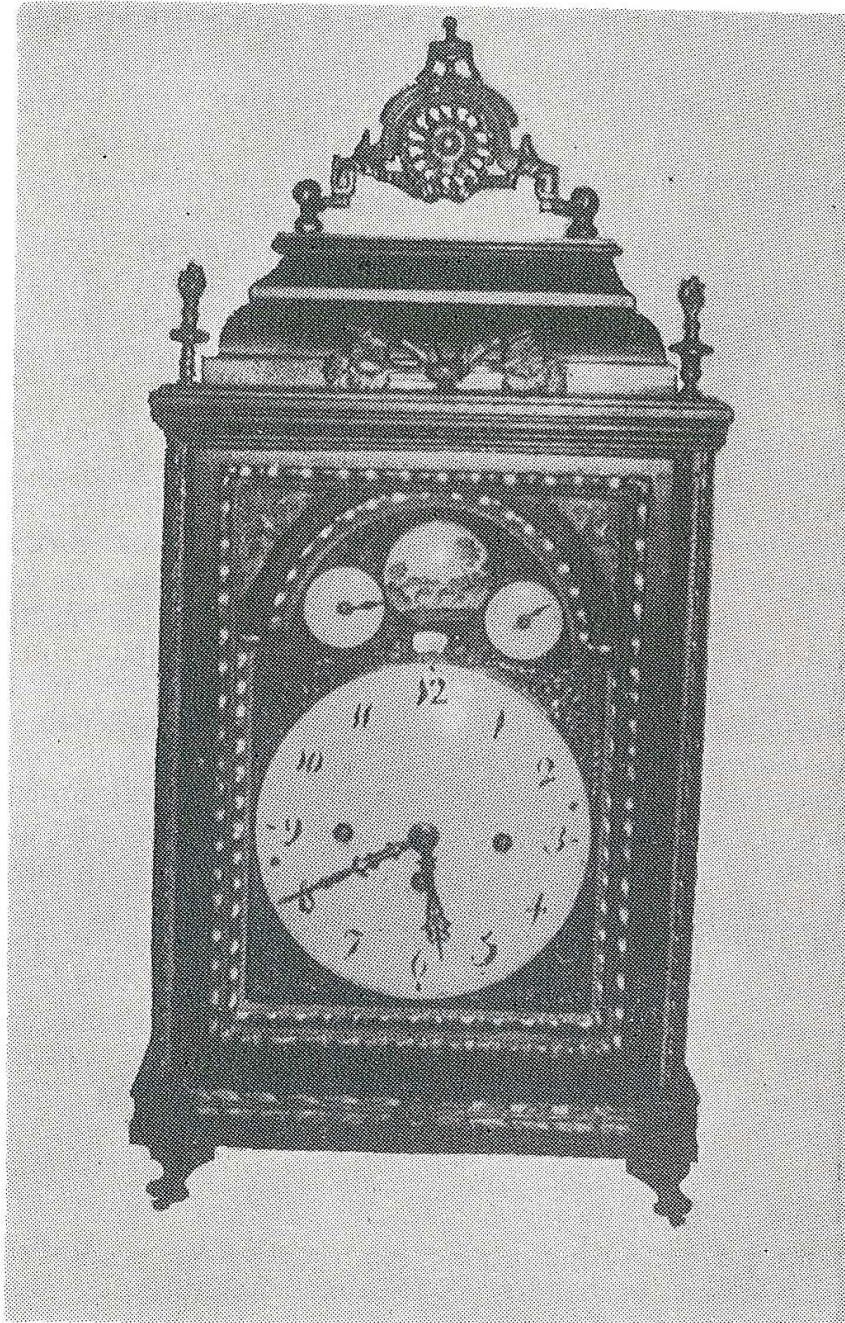
Iste godine prijavljuje se *Franjo Müller*, »Klein Urmacher«, tražeći dozvolu za otvaranje radnje u Gornjem gradu. Gradsko mu je poglavarstvo podijelilo traženu dozvolu i njegove putnice pohranilo u gradskoj arhivi (str. 239). Nažalost su uništeni spisi svih triju osječkih komorskih gradskih općina do god. 1809., koje je godine gradu podijeljeno pravo slobodnoga grada, a sačuvane su samo službene gradske knjige (počevši od g. 1705). Na taj način nema ni njegovih putnica iz kojih bi saznali odakle je došao u Osijek. Umro je 4. VIII 1798, a već pol godine iza njegove smrti udaje se njegova udovica *Julijana* za urara *Pavla Krakera*.

God. 1793. isplaćuje gradsko poglavarstvo uraru *Jakobu Gerberu* 12 forinti 40 novčića (str. 405), ali nije naznačeno zašto. Vjerojatno za popravak gornjogradskog sata. Međutim 4. I 1795. prigodom isplate svote od 6 forinti 41 novčića izričito se navodi da se isplata odnosi na gornjogradski sat (str. 248). God. 1796. odobrilo mu je gradsko poglavarstvo za istu svrhu ponovno 8 forinti (str. 436). Iz stanarinskog spora s knjigovežom *Klingerom* saznajemo god. 1795. za *Georga Gebela* (Kebel). Iznajmio je u *Klingerovoj* kući stan za godišnju najamninu od 50 forinti i platio kaparu od 4 forinte i 30 novčića. Prema njegovoj izjavi morao je zbog svojeg posla napustiti ovaj stan i uzeti drugi. Radi toga je bio voljan prepustiti kaparu, ali je *Klinger* tražio isplatu polugodišnje najamnine od 25 forinti, na što tuženi nije pristao. *Klinger* je tvrdio da za stan ima trošak od 25 forinti i da će obzirom na iseljenje imati i daljnjih troškova. Gradsko je poglavarstvo riješilo da tuženi po svom nahođenju ili ostane u stanu još pol godine ili plati 25 forinti (str. 169). God. 1796. imao je *Gebel* sukob s gradskim slugom *Nagjom* i s natporučnikom *pl Knallom* (str. 397). Umro je u Tvrđi 25. XII 1798.

Na sjednici gradskog poglavarstva 5. IX 1798. zatražio je primitak u građanstvo urar *Benedikt Fülger*. Predložio je svjedodžbu izdanu od grada Požege, stoga je njegovoj molbi udovoljeno (str. 223). God. 1803. tužio ga je graditelj orgulja *Gašpar Fischer* da mu izruči njegov džepni sat, pa je s tim u vezi gradsko poglavarstvo izdalo zabranu Ani *Mariji Andrišić*, da bez znanja poglavarstva ne smije ništa izdati od *Fülgerovih* stvari (str. 308).

Oženivši 8. I 1799. *Julijanu*, udovicu tvrđavskog urara *Franje Müllera* urar *Paul Kraker* preuzeo je vjerojatno i pokojnikovu urarsku radnju, jer je i on stanovao u Tvrđavi. Budući da njegov rad prelazi u 19. stoljeće, a počevši od god. 1809. imamo sačuvane sve spise gradskog poglavarstva — nalazimo u poglavarstvenim spisima mnogo podataka o osječkim urarima, pa tako i o *Krakeru*. Na svaki način *Kraker* je bio uvaženi građanin, pa kad su prigodom proglašenja Osijeka slobodnim i kraljevskim gradom prijašnjim stanovnicima priznali građansko pravo, priznali su to pravo i njemu. Zabilježeno je tom prilikom da potječe iz Austrije (Reg. 176/1810). Razumljivo je da je u svojem poslu imao više sporova pred gradskim poglavarstvom. Već god. 1811. (Reg. 434/1811 jur.) imao je spor sa župnikom iz *Draža* u *Baranji Mech-*

lerom radi izručenja sata. Stavio je prigovor da kod tužitelja već 5 godina ima potraživanje od 399 forinti i da mu je jedino jamstvo zadržani sat (Reg. 21/1812 jur.). Bilo je i drugih sporova npr. da li je srebrni sat koji mu je dan na popravak vlasništvo onoga koji mu ga je predao na popravak i kome treba da ga izruči (Reg. 866/1815) jur.).

Sat urara Paula Krakera, vlasništvo Muzeja Slavonije

Važnije je da je Kraker bio urar i za toranjske satove, pa je i njih popravljao. Dne 15. III 1812. podnosi gradskom poglavarstvu račun od 37 forinti 30 novčića za popravak gornjogradskog toranjskog sata. Prema računu izradio je uređaj za navijanje te dva nova središnja dijela na srednjem kotaču za 6 forinti 30 novčića, englesko sidro i vreteno uredio je za 8 forinti, za 7 novih zaponaca tražio je 3 forinta 30 novčića, za novi kotač na oba čekića 4 forinta

30 novčića. Za ispaljivanje boje sata i 4 uređaja za kazaljke te njihovo sastavljanje tražio je 15 forinti (Reg. 856/1813.).⁷

Kraker je imao i šegrta. Postoje namire iz god. 1819. i 1820. na 150 forinti za naukovanje Jakoba Hubera. Uz potpise nalazi se i njegov okrugli pečat otisnut u pečatnom vosku. Na pečatu su njegovi inicijali (B K) uz dvije mitološke figure, ženu te muškarca s kacigom koji drži veliki okrugli sat s kazaljkama, kao da mu je to štit. (Reg. 250/1822. jur, Reg. 632/1823).

Vanredne podatke o satovima koje je Kraker popravljao odnosno prodavao pruža krađa što se dogodila 22. 1 1827. (Reg. 186/1827). Oko podne, kad je majstor išao na ručak, nepoznati je čovjek otpiračem otvorio radnju i odnio 24 sata procijenjena sa 2.000 forinti. Bilo je 10 zlatnih, 12 srebrenih i 2 turska sata. Odštampani opis tih ukradenih satova, koji je potpisao c. kr. pravi dvorski savjetnik i glavni direktor policije von Persa, objavio je gradski magistrat u Beču kao kazneni sud (Reg. 585/1827.). Taj je oglas objavljen i u štampanim redarstvenim obavijestima K. r. ugarskog namjesničkog vijeća u Budimu (Reg. 228/1827). Među zlatnim satovima bio je jedan koji repetira i svira dva lendlera (»eine goldene Spiel- und Repetieruhr mit kleinen Aufzugzapfen, goldenem Zifferblatt, und römischen Ziffern. Sie spielt zwei Ländler, hat ein gepresstes Gehäuse von Nro 2 Gold«), jedan zlatni sat sa zvijezdom (»dessen Gehäuse einen Stern, von gepresster Arbeit, darstellt«). Odsrebrenih satova jedan engleski sat sa slonom (»eine silberne, englische, zweygehäusige Uhr mit einem silbernen, ganz polirten Mantel. Am Spindelkolben ist ein Elephant mit einem weissen Stein angebracht«), a kod jednog srebrenog sata (»sogenannte Fexieruhr«) s plavim kazaljkama ove stoje stalno na 12, te samo na pritisak pokazuju odgovarajući sat i četvrtine sata. Na jednom većem satu nalazi se napis »Paul Kracker Essegg«. Dva starinska turska sata imaju dvostruke poklopce. Jedan sat ima srebreni, drugi bijeli brojčanik, vanjski poklopci su lakirani.

Prema istraživanjima dr Danice Pinterović poznato je pet satova s Krakerovom oznakom. Dva se nalaze u osječkom Muzeju Slavonije, jedan u zagrebačkom Muzeju za umjetnost i obrt te po jedan u privatnim zbirkama u Dalmaciji, u Orebiću (Fisković) i na Korčuli (Kapor).⁸

Sinovi Karlo (rođen 21. X 1799) i Franjo (17. XII 1801), rođeni iz braka s Julijanom Pirczl, udovom urara Müllera, izučili su također urarstvo. God. 1817. zatražio je otac Pavao Kraker za njih kao izučene urarske pomoćnike putne isprave za propisano trogodišnje izučavanje zanata u tuđini (vandrovka) čemu je gradsko poglavarstvo udovoljilo (Reg. 1972/1817).

Dne 18. X 1829. traži sin Karlo Kraker građansko pravo (Reg. 2276/1829). Molba mu je odbijena, jer je nepoznato da li je priznat kao majstor i da li mu je prema tome osigurana egzistencija. Stoga 11. XII 1829. (Reg. 2436/1829) ponavlja svoju molbu navodeći da je poznato da u Osijeku nema urarskog ceha. Zbog toga su njegov remek morali pregledati i odobriti samo majstori koji su ovdje etablirani, Ivan Seitler i Antun Gohm, čiju potvrdu prilaže. Budući da je mnogogodišnjim putovanjem stekao znanje prepustio mu je otac potpuno svoju radnju. Prilaže svjedodžbu članova izabranog zastupstva o dobrom vladanju, punih 9 godina služi kod dragona u građanskoj miliciji, otac mu već 30 godina služi gradu kao porezovnik i građanin. U priloženoj svjedodžbi potvrđuju mu Seitler i Gohm da je sam izradio putni sat (Reise-Uhr) koji izbija sate i četvrtine sata, repetira i budi, zatim mali osamdnnevni sat. Na ovim satovima nisu našli grešku te ih se može prihvatiti kao pravi remek. Priznavši ga urarskim majstorom temeljem predane svjedodžbe urar-

skih majstora podijelilo mu je gradsko poglavarstvo građansko pravo. Čini se da je Pavao s predajom radnje sinu prestao s urarskim radom jer ga više nema u gradskim spisima.

Još iste godine, 21. XI 1829., ženi Karlo Anu Niderdeker, kćerku ratara iz Novog grada. Preuzeti urarski posao nije išao, pa 19. IV 1833. zbog »skrajnje neznatne zarade« moli sniženje poreza razrezanog za godinu sa 17 forinti 44 novčića. Gradsko poglavarstvo njegovoj molbi nije udovoljilo (Reg. 1820/1833). Nije imao sreće ni u obitelji. Godine 1839. moli od gradskog poglavarstva svjedodžbu o ponašanju svom kao i supruge Ane, zatim o kućnim prilikama koje su žalosne zbog slabe zarade, čestih bolesti, troje male djece i 70-godišnje majke. Svjedodžba mu je potrebna kao prilog za molbu nadvojvodkinji Mariji Doroteji da se primi u Zavod za slijepe u Pešti njegova potpuno slijepa 8-godišnja kćerka Karolina (Reg. 2925/1839). Umro je 11. III 1847. od oboljenja pluća ostavivši udovicu Anu za koju je zabilježeno da je gradska primalja. Tri godine poslije njega umrla je u Osijeku i njegova kćerka Karolina.

Sa 48 godina umro je 16. VI 1849. i njegov mlađi brat Franjo. U matici umrlih zapisan je kao »sadija iz Nove varoši«. Nije vjerojatno da bi u tom seoskom dijelu grada mogao imati većeg uspjeha, nije međutim ni sigurno da li se bavio svojim zanatom, što bi se moglo zaključiti iz toga što je 26. XI 1843., kad je kao udovac ženio Katarinu Miller, kćerku otpuštenog vojnika iz Novog grada, zabilježeno da je radnik (operarius) iz Novog grada.

O završetku 18. stoljeća počeo je u Osijeku raditi i najpoznatiji osječki urar, urar za džepne, sobne i toranjske satove, odnosno za velike i male satne mehanizme (»Klein- und Gross: Uhrmacher«) Antun Gohm. Prvi put se pojavljuje u zapisnicima gradskog poglavarstva 16. IV 1800. s tužbom protiv kožara Hülgartena, jer ga je nazvao lopovom. Budući da je prema predočenoj svjedodžbi tužitelj bio okraden, pozvalo je poglavarstvo tuženog da pred onima pred kojima ih je rekao opozove svoje riječi, te izjavi da tužitelja priznaje kao poštenog čovjeka (str. 474). Osječki Antun Gohm bit će možda u rodbinskim vezama s varaždinskim urarom Markom Gohm. Nakon uspoređenja podataka⁹ svakako nema više razloga pretpostavljati da je varaždinski Marko Gohm boravio u Osijeku ili da se satovi signirani s »Gohm Esseg«, odnose na Marka Gohma urara u Varaždinu.

Antun Gohm svakako je najzanimljiviji i najpoduzetniji osječki urar. Već god. 1805. imao je spor s Jakobom Hohenbüchlerom zbog stana na koji je četvrtgodišnje plaćao 15 forinti. Gradsko je poglavarstvo riješilo spor u njegovu korist (str. 61). Početkom god. 1809. stajao je u nekom poslovnom odnosu s urarom Benediktom Fülgerom (str. 375).

Sa suprugom Evom imao je dva sina. Prvom sinu, Josipu, rođenom 29. VII 1801. ostavio je krsni kum Josip Zimmermann ogromni legat od 500 forinti (Reg. 173/1810); drugi sin, Ivan, rođen god. 1802. umro je za osam dana. Prema tadašnjim propisima s navršenom 24. godinom gradsko poglavarstvo proglašuje Josipa 1825. punoljetnim. Vjerojatno on tada nije živio u Osijeku jer njegovu gotovinu od 106 forinti 36 novčića WW (bečke vrijednosti) temeljem njegove punomoći siročadski otac Knežević predaje ocu (Reg. 1344 i Reg. 2597/1825).

Poslije god. 1809. ne nalazimo više Gohma u gradskim spisima sve do 29. IV 1819. kada predaje molbu za dozvolu otvaranja urarske radnje u Gornjem gradu (Reg. 986/1819) navodeći da je za komorske uprave radio deset

godina u Osijeku kao urarski majstor, ali kako je zbog ratnih prilika urarski posao došao u zastoj, otišao je u Karlovac, zatim u Beč, a sada se vraća u Osijek. Prilaže svjedodžbu osječkih građana da je u Osijeku radio kao urar od god. 1799.—1808. Zatim svjedodžbu »carskog kraljevskog ilirskog grada Karlovca u Građanskoj Hrvatskoj« od 27. III 1816. da je za austrijske vlade primljen za urarskog majstora i više godina radio kao majstor. Za to je vrijeme bio pridružen gradskoj narodnoj gardi i vršio vojnu službu, pa je tako »spadao u broj ovdašnjih dobrih stanovnika i građana«. Za francuske okupacije ilirskih pokrajina prođana mu je na dražbi čitava njegova imovina, te je iselio u austrijske pokrajine preko Save. Godine 1813., nakon što je austrijska vojska uspostavila ilirske pokrajine, vratio se i temeljem putnice zapovjednika vojske generala pl. Radivojevića bio vojni dobavljač. Svim ovime pokazao se zaslužan za vladara i domovinu. Priložena je njegova putnica županije zagrebačke № 377 od 3. IV 1814. izdana mu kao zagrebačkom uraru, rodom iz Tirola, 40 godina starom, oženjenom, u svrhu prodaje živeža u Ljubljani i Italiji gdje se nalazi carska vojska. Prema policijskim vizama vidi se da je bio u Ljubljani, Udinama, Innsbrucku, Passauu, Linzu i Beču. (U Gohmovom ostavinskom spisu nalazi se potvrda ratnog blagajnika Steinbergera iz Zagreba da je Gohm god. 1812. imao u zakupu njegovu gostionu na streljani. Poslije je kao marketender otišao vojsci na talijansko ratište. Kad se vratio našao je svoje gospodarstvo, što ga je bio ostavio ženi, potpuno upropašteno, tako da je za isplatu zakupnine morao prodati kola i konje. Ostavivši mu djecu žena ga je napustila, pa se uputio u Karlovac, zatim u bolnicu u Zagreb. U spisu je i potvrda ranarnika Schmida da je Gohm iz Wollkirchena u Tirolu, i da je god. 1814. ležao 15 dana u bolnici Milosrdne braće u Zagrebu (Reg. 247/1830. jur.).

Izabrano zastupstvo i gradsko poglavarstvo ovaj put se nisu žurili s izdavanjem dozvole boravka, već su ga u vezi s njegovom tvrdnjom da mu je posljednje mjesto boravka bio Beč, pozvali da predloži otpusnicu iz tog mjesta. Mjesto ove predao je potvrdu da je od Miholja 1815. nekako do Đurđeva 1819. radio u Beču kao poslovođa bolesnog urara Enzingera, a nakon njegove smrti njegove udovice, sve dok i ona nije umrla. Gradsko se poglavarstvo time zadovoljilo i izdalo mu dozvolu boravka i prema tome i rada (Reg. 1198/1819).

Jedva što se vratio u Osijek stavlja ponudu za popravak odnosno izradu gornjogradskog toranjskog sata i upušta se glede njega u ogorčenu borbu s urarom Sigardom. U toj borbi ga je ovaj doduše neznatnom nižom cijenom pred gradskim poglavarstvom podlicitirao, ali je zato on opet Sigarda izigrao pred predstavnicima crkve i god. 1820. ne samo obnovio sat, već uz sat izradio na tornju i tri mehaničke figure koje se kreću kod izbijanja sata. Njegov rad nije mu potpuno plaćen, što ga je upropastilo prije nego li je mogao nastaviti svoj urarski rad. Morao je čitavih 5 godina tužakati i pisati predstavke, o čemu izvješćujemo pišući o osječkim toranjskim satovima.

Ni tolike neprilike s gornjogradskim toranjskim satom i njegovim pokretnim figurama, a ni njegova bijeda, nisu mogle Gohma slomiti. Nemirni duh, neobuzdani nagon za djelatnošću ili neki umjetničko-estetski odnosno pronalazački porivi kretali su ga i dalje te izrađuje glazbeni pisaci stol sa satom. Nazivajući se »siromašnim građaninom i ocem brojne obitelji« već 6. IX 1826. moli gradsko poglavarstvo (Reg. 2562/1826) da se zauzme kod uprave lota da mu se uz oprost pristojbi i postotaka dozvoli priređivanje lutrije sa 2000 srećaka po jedan forint C. M. (konvencionalne vrijednosti) s izvlačenjem zgoditaka za šest mjeseci. Glavni je zgoditak pisaci stol, sporedni

zgodici deset francuskih satova najfinije izrade sa 6 alabasterskih stupova, a koji izbijaju satove i repetiraju. U molbi navodi da je kao otac obitelji poduzeo sve da se probije kao poštenu čovjek, što bi mu i uspjelo da ga dva gospodina nisu navela na umjetničke pothvate koji su mu ostali na vratu jer su ova dvojica umrla. Ostao je bez gotovine, a izdaci su mu progutali čitavu njegovu imovinu. Neku naknadu za izdatke i dvogodišnji posao mogao bi naći samo ako bi mu se ishodilo odobrenje za lutriju.

Priložen je potanki opis po kojemu taj pisaci stol (Spielsekretair) s jedva vidljivim ugrađenim muzičkim uređajem svira šest glazbenih komada, od toga čak tri domaća: poloneze i 7 lendlera s kodom valpovačkog vlastelina baruna Karla Prandau i Andante, Allegretto i Allegro Osječanina Turanjija. Stranu glazbu predstavlja Rossini i Czerny. Glazbena naprava sastojala se iz dva mehanizma s olovnim utegom od 100 funti, 60 tonova fisharmonike s pratnjom drvenih svirala i 6 valjaka. Za pohranu valjaka služila je vlastita politirana komoda. Sam pisaci stol ukrašen je umetcima iz vodenog brijesta, a imao je više tajnih pregrada i pretinaca, toaletni iznutra šatiran pretinac, zatim donji umetak za spremanje raznih predmeta, a gore krunište obloženo krajoalicima, s pozlaćenim vazama i brončanim ukrasima sa svake strane, dok je u sredini stajao toranj u kojem je sat što ga se samo jednom mjesečno navijalo, a mogao je uvijek izbijati i četvrtine sata. Prema Gohmovu opisu predmet je dakle mogao služiti kao lijepo pokućstvo, stručno je izrađen i služio je za zabavu.¹⁰

Gradsko je poglavarstvo njegovu molbu preporučilo i istaklo da sudbina i građanski opstanak molitelja ovisi o uspješnom rješenju ove molbe, samo bez uspjeha. Carska i kraljevska komorska uprava lota u Budimu odbila je molbu s pozivom na zakonske propise po kojima se dozvoljavaju samo male lutrije od 90 srećaka, a molitelj traži igranje velike lutrije od 2000 srećaka (Reg. 2628/1826).¹¹

Gohm ni ovaj put nije popustio te 31. I 1827. predaje molbu s priložima, među njima i svjedodžbu gradskog poglavarstva u Karlovcu o njegovim zaslugama stečenim za vrijeme dok je živio u Karlovcu. Traži da mu gradsko poglavarstvo izda svjedodžbu da se sva njegova imovina sastoji u tom pisacem stolu na kojemu je uz stalne troškove radio dvije godine. Gradsko mu je poglavarstvo doista izdalo vrlo lijepu svjedodžbu dodajući da ima petero malodobne djece a nikakvih sredstava za održavanje sebe i djece, te da nema drugog izlaza da dobije natrag ono što je uložio u ovaj skupocjeni stroj nego li staviti ga na lutriju (Reg. 257/1827).

Svoj nemirni život završio je 5. X 1830. u 60. godini. Na ostavinskoj raspravi javio se veliki broj vjerovnika od kojih su jedni tražili vraćanje satova predanih na popravak, a drugi naplatu svojih novčanih potraživanja. Najprije se moralo isplatiti vjerovnike s pravom prvenstva, poslije kojih za ostale nije više ništa preostalo. Prema izvještaju senatora Jovanovića ostala su neuručena 33 sata preuzeta na popravak. Imovina pokojnika prodana je na javnoj dražbi za 211 forinti 40 novčića WW, utjeralo se za popravak satova 17 forinti 30 novčića, prema čemu bi gotovina iznosila 229 forinti 10 novčića, kojoj je trebalo dodati još potraživanje od 168 forinti 24 novčića. Nakon isplate troška dražbe i plaće urarskog pomoćnika Ivana Hettly, ostala je gotovina od 159 forinti 42 novčića, ali je dug iznosio 1.770 forinti 26 novčića. Ostavina je dakle ostala s čistom pasivom od 1.610 forinti 43 novčića te se nije isplatilo ni otvoriti stečaj (Reg. 247/1830, Reg. 2665/1830 jur.).

Poslije Gohmove smrti predao je njegov pomoćnik Hettly molbu kojom traži odobrenje za urarski zanat, jer je radio kod Gohma za posljednjih dana njegova života, potpuno popravio gornjogradski sat, a u Gornjem gradu nema više ni jednog urara. Unatoč tome riješilo je gradsko poglavarstvo da on ima najprije biti primljen u ceh, za što je bio preduvjet polaganje majstorskog ispita (Reg. 2487/1830).

Osim novčanih poteškoća imao je Gohm i nesređen obiteljski život. Za prvog boravka u Osijeku imao je sa suprugom Evom dvoje djece. Iz navedenih potvrda vidi se da ga je druga žena Ana god. 1812. upropastila, a god. 1814. napustila. Unatoč tome ona god. 1822. traži iz Zagreba svjedodžbu o ponašanju od gradskog poglavarstva u Osijeku zbog daljnje upotrebe, jer joj se suprug obvezao godišnje plaćati uzdržavanje njeno i djece, a što ne čini (Reg. 2139/1822 jur.).

Od signiranih Gohmovih satova poznat je samo jedan, iz Vojvođanskog muzeja u Novom Sadu. Nosi signaturu »Gohm Esseg«, a rađen je u ampirskom stilu sa stupićima.¹²

Osim urarskih obrtnika bilo je i prodavača satova. Tako je 8. X 1783. pokopan u Tvrđavi Joseph Miller »trgovac drvenim satovima« iz Rednbacha u Schwarzwald.

Razumije se da je osim urarskih šegrta bilo i urarskih kalfa te 28. IX 1803. u 32. godini u gradskoj bolnici u Novom gradu umire Ludovik Neuwirt, urarski pomoćnik iz Beča.

Kao kod svih ostalih obrta tako su se i urarskim poslovima pokušavale baviti neovlaštene osobe bez propisanog osposobljenja, te god. 1815. izvješćuje senator Tomo Stijić da je na primljeni nalog zabranio kovaču Tomašku popravljavanje satova i ozbiljno ga opomenuo zaprijetivši mu da će mu zaplijeniti alat i materijal (Reg. 1805/1815). Popravljavanje satova zabranio je iste godine i cipelaru Matiji Veiblu, koji je čak na svoj prozor objesio urarski znak izgovarajući se da to i drugi čine na štetu njegovog cipelarskog zanata (Reg. 1820/1815).

Takovi slučajevi nastavljali su se i slijedećih godina. God. 1838. tužio je urar Jakob Huber bačvara Josipa Beliana, što već više godina uz svoj zanat preuzima satove na popravak i čini mu štetu, često ima više satova na popravku nego li on sam. Moli stoga da mu se zabrani popravljavanje satova ili da mu se i od toga odmjeri odgovarajući porez (Reg. 3486/1838). Umjesto da spriječi nadriobrt senator Požonji je optuženom stavio pitanje da li namjerava nastaviti urarski zanat a ovaj je potvrdno odgovorio i izjavio da će stoga i na svoju kuću staviti urarski zanatski znak. Dobivajući tako novog porezovnika poglavarstvo se time zadovoljilo i odredilo da se bačvar Belian stavi u porezni popis urara.

Područje rada osječkih urara bilo je u ono vrijeme veliko, jer nadaleko nije bilo urara ili se oni nisu mogli održati. Dne 16. IV 1816. tuži se gradsko poglavarstvo iz Slav. Požege da u gradu nema urara, a postoji svakodnevna potreba. Moli stoga osječko poglavarstvo da o tome obavijesti urare koji bi se u Požegi htjeli nastaniti. U ovom slučaju osječko poglavarstvo nije bilo sitničavo, te daje gradskom satniku nalog da o tome obavijesti gradske urare (Reg. 973/1816).

Osijek je naravski i poslije Turaka imao svoje javne satove, sunčane kao i toranjske satove s mehanizmom. Stari franjevački samostan u Tvrđavi, koji je Josip II. pretvorio u vojarnu, imao je u dvorištu svoj sun-

čani sat, a vjerojatno ga je s južne strane imao i gornjogradski kapucinski samostan. Sunčani (meridijanski) sat postavio je i na tvrđavskom trgu kod Kužnog kipa god. 1842. inžinjeri kapetan Schwartzleitner (Reg. 290/1842). Sigurno je bilo sunčanih satova i po građanskim kućama. Na jednoj srušenoj kući u Crkvenoj ulici br. 13 u Donjem gradu nalazio se takav sat još i poslije Drugog svjetskog rata.

Toranjskih satova bilo je na sve tri rimokatoličke župne crkve, na porušenoj pravoslavnoj crkvi u Donjem gradu i na tornju glavne vojničke straže na tvrđavskom trgu. Ne navodeći izvor svojeg znanja pisao je dr Bösendorfer¹³ o potonjem, a koji još i sada stoji, da je iz god. 1709. U drugom svom djelu¹⁴ tvrdi da je sin gradskog suca Ivana Većeslava Webera, krojač Antun Weber, »od god. 1755. imao službu da redovito navija sat na Glavnoj straži (Haupt Wache) kao horologiarius in supremis vigiliis«. Međutim on je to činio i prije te godine, jer kad se 28. I 1748. u Tvrđavi ženio, zapisano mu je u matičnim knjigama kao zvanje da je krojač, sluga pukovnika arhitektonskog ureda i direktor (zapravo navijač) tvrđavskog sata (director horology praesidialis). Prema već spomenutoj zabilježbi iz god. 1767. među Weberovim nasljednicima u službi navijača sata bio je i urar Petar Ode, kad ga se naziva direktorom tvrđavskog sata.

Za toranjske satove na crkvama saznajemo prigodom njihova popravljivanja i plaćanja osoba koje su ih navijale. Najviše podataka ima o gornjogradskom toranjskom satu. Spomenuli smo da je god. 1793., 1795. i 1796. gradsko poglavarstvo plaćalo popravljivanje sata gornjogradskom uraru Gerberu, a god. 1812. Krakeru. God. 1811. rješavala je gradska komuna molbu gornjogradskog zvonara Guberera da mu poglavarstvo plati godišnje »stipendiju« od 30 forinti za navijanje sata. Tome nije udovoljeno, već je zaključeno da mu se taj iznos ima platiti iz crkvene blagajne, jer se takvo plaćanje nalazi samo u gornjogradskim računima, dok se ono u tvrđavskim i donjogradskim ne nalazi. Budući da je u međuvremenu ovakvu molbu podnio i donjogradski zvonar zaključila je poglavarstvena sjednica, da izabrano zastupstvo obadvije molbe zajedno riješi (Reg. 467/1811). Do povoljnog rješenja nije došlo, stoga god. 1814. ponavlja Guberer svoju molbu naglašujući da mu je još od gradskog suca Brožana (1791.—1804.) sve do god. 1809. grad prema pogodbi plaćao godišnje 30 forinti. Upućivanje na crkvenu blagajnu, tvrdi Guberer, ostalo je bez uspjeha, jer ova odbija isplatu stavljajući se na stanovište da njegov rad služi građanima, a ne crkvi. Pozivajući se na biskupovu izjavu prigodom posljednje kanonske vizite gradsko je poglavarstvo molitelja ponovno uputilo na crkvenu blagajnu (Reg. 1532/1814.).

Prije nego li se spor konačno riješio Guberer je umro, a god. 1816. njegova je kći Agata Andraković tražila da grad isplati zaostali godišnji iznos od 30 forinti za godine 1810.—1814. Izabrano je gradsko zastupstvo unatoč dopisa biskupa Rafaja ostalo na stanovištu da crkva ima isplaćivati navijača sata (Reg. 2140/1816 i Reg. 213/1817).

Bez obzira na popravljivanje i plaćanje za navijanje stari se sat istrošio i 14. VI 1818. predaje crkvenoj skupštini zvonar (Sakristanus) Karl Bodinus, po svojem zanatu krojač, molbu za povišenje plaće za navijanje sata barem na sto forinti godišnje. Svoju molbu obrazlaže tim da je sat jako star, gotovo neupotrebljiv, »dnevno je potrebno zadržati se dva do tri sata s tim pokvarenim strojem da donekle zadovolji općinstvo. Unatoč svem mjestom trudu i poslu te unatoč svim popravcima g. Tomašeka i Krakera, koji crkvenoj blagajni nanose velike troškove, kad nastupi zima, taj sat poslije

ponoći uvijek stoji«. S tim u vezi dao je 3. IX 1818. urar Georg Sigard potvrdu »da je na gornjogradskom toranjskom satu na župnoj crkvi glavni uređaj neupotrebljiv tako da se sat bez opasnosti ne može naviti. Uopće čitavi je sat zbog svoje starosti toliko istrošen da se nikada neće moći dobro popraviti« (Reg. 1934/1818).

Obzirom na takvo stanje predaje 14. VIII 1819. Antun Gohm, potpisujući se kao »Klein und Gross Uhrmacher« predračun za »Popravak sata i njegovo potpuno uređenje« uz cijenu od 650 forinti. U ponudi pojedinačno navodi sve poslove. Rad će moći dovršiti za 5 tjedana, preuzima trošak svih popravaka za deset godina a sat će tako dobro izgledati i biti tako dobar, kao da je posve nov (Reg. 402/1820). Nije vidljivo kome je taj predračun predan, zaprimljen je kod gradskog poglavarstva 18. XII 1819., ali je gornjogradski sat došao na dnevni red sjednice izabranog zastupstva već 2. IX 1819. Prema zapisniku sjednice predmet je neobično kratko opisan i glasi samo »Toranjski je gornjogradski sat potpuno loš«. Zaključak nije mnogo dulji, zastupstvo moli da grad nabavi novi sat. Stanje sata moralo je doista biti beznadno, kad je inače tako štedljivo odnosno škrto gradsko zastupstvo bez ikakvog opiranja pristalo na tako veliki izdatak. Ovaj put je poglavarstvena gospodarska sjednica bila stroža ili načelnija, ili je imala neke posebne razloge, pa stavljeni prijedlog nije prihvatila. Njen je zaključak glasio: »Kao što se ostali toranjski satovi u ovom gradu iz komorske blagajne niti nabavljaju niti popravljaju, ne može se tom traženju udovoljiti« (Reg. 1901/1819).

Ovaj zaključak nije morao biti suviše čvrst, jer 17. I 1820. predaje ponudu i urar Georg Sigard. Nudi dobar i trajan popravak sata s kotačima od mesinga i željeznim brojčanicima ličenim dobrom uljenom bojom te s pozlaćenim kazaljka za cijenu od 1400 forinti WW. Bez željeznih brojčanika i ličenja bila bi cijena 1280 forinti. Za stari sat može se odbiti 300 forinti. Preuzima jamstvo na 6 godina. Na isplatu polovice iznosa, pa i za više, voljan je čekati čitavu godinu. Nije naznačeno kome je ponuda stavljena.

Gohm nije htio odustati te 8. II 1820. predaje gradskom poglavarstvu novu ponudu. Pozivajući se na primljeni poziv župnika i crkvenog oca te ljubav prema gradu u kojemu je već prije deset godina našao opstanak, pa su ga samo poznate kućne prilike prisilile da ostavi krug građana želio bi ovom gradu kao dobromisleći i poštenu čovjek ostaviti trajni spomenik. Za svotu od 900 forinti i predaju starog sata obvezuje se sat s limenim brojčanicima izraditi tako trajno i dobro da na njemu ni jedan umjetnik ni stručnjak neće naći nikakav opravdani prigovor. Sat će uvijek imati jednaki tempo koji će se morati potpuno slagati s njegovim kronometrom (Probieruhr). Preuzima doživotni popravak sata, a ako bi prije 10 godina umro zapisat će crkvi za popravlanje sata iznos od 100 forinti. Kao gornjogradski stanovnik može u svako vrijeme ukloniti svaki kvar.

Nije ni Sigard popuštao te 18. II 1820. i on predaje novu molbu gradskom poglavarstvu. Ponavlja prijašnju ponudu u pogledu izrade kotača od mesinga, nabave željeznih brojčanika te pozlaćenih kazaljki. Ovaj put traži i on 900 forinti uz predaju starog sata nudeći također doživotno jamstvo te iznos od 100 forinti, ako bi umro prije 10 godina. Obećava i on jednaki tempo hoda. Njegova je molba bila u toliko povoljnija, jer je ponovno izjavio da jednu godinu neće tražiti isplatu polovice iznosa naznačene cijene. Naglašava da je četiri i pol godine osječki stanovnik te da »kotače i čitavi stroj sata sam izrađuje. U stanju je dakle ne samo izraditi sat jeftinije i solidnije nego

li tko drugi, već također doista želi ovim satom učiniti remekdjelo i time čast«. Podneskom od 22. II 1820. snizio je traženi iznos još za 25 forinti uz sljedeće obrazloženje: »Budući da sam potpuno uvjeren da moj takmac g. Gohm, sve ako ne bi sat loše i slabo izradio, nije u stanju izraditi ga tako jeftino kao ja, jer ja stroj sata sam izrađujem, dok ga on mora izraditi kod drugih, to sam pripravan ovaj sat dobro i solidno bez grešaka izraditi za 25 forinti jeftinije nego li g. Gohm«.

Ne bi se upustili u ocjenu ovakvog načina borbe, ali je s gospodarske sjednice gradskog gospodarstva od 4. III 1820. predmet upućen na rješavanje izabranom zastupstvu s primjedbom, da je Gohm izjavio da sat bez grešaka ne može izraditi ispod 880 forinti. Sjednica je međutim i ovaj put naglasila da ostaje na svom stanovištu iz god. 1818. (Reg. 1901) da nabava gornjogradske kao i donjogradske sata može pasti samo na teret odnosne crkve (Reg. 402/1820).

Gohm je ovaj put tražio drugi izlaz i sporazumio se s gornjogradskim župnikom Rastovićem, odnosno crkvenim ocem trgovcem Sebastijanom Redlsteinom, te izradio novi sat, čak i sa kipovima. Za svoj posao nije u cijelosti isplaćen, zbog čega 9. II 1821. predaje gradskom poglavarstvu tužbu (Reg. 1669/1822 jur), koja nam daje mnogo zanimljivih podataka. U tužbi tvrdi da je god. 1820. na nagovaranje crkvenog oca Redlsteina ne samo potpuno obnovio toranjski sat gornjogradske župne crkve, već također izradio tri pokretne figure na osnovu obećanja, da će mu takav mukotrpan rad odmah biti isplaćen iz općeg sakupljanja novčanih priloga. Na račun od 367 forinti 33 novčića bečke valute platio mu je župnik skupljenih 76 forinti s tim da će mu ostatak od 291 forinta 33 novčića bez teškoća biti isplaćen prilikom svećenja kuća o Sveta tri kralja. Zbog vrlo lošeg vremena utržak je ispao potpuno neznatan, stoga moli gradsko poglavarstvo da se ono zauzme za sakupljanje. Prema priloženom računu iznosili su ostali računi 207 forinti i 33 novčića, a urarski poslovi 160 forinti. Od prvih iznosio je račun stolara 65 forinti za veliki ormar s natkrovljem iz suhog hrastovog drveta izrađen tako da može stalno biti izvrgnut nevremenu, željezara 29 forinti 21 novčić, slikara Ivana Pfaltza za bojadisanje u tornju postavljenih figura 60 forinti, bravara za novi stroj na tornju 36 forinti 12 novčića, pojasara (Gürtler) za pozlaćeni kalež 7 forinti i tokara za razne tokarske poslove 10 forinti. Posebni račun »Urarevi izdaci i prehrana« glasi: »Za posao izrađen kroz dva mjeseca zbog čega sam ostao bez svakog drugog prihoda i zaslužbe pa sam izdao 150 forinti. Radnicima koji su sat skinuli te gore vukli uređaje i figure isplaćeno je 10 forinti«.

U svom pismenom odgovoru od 22. II 1821. nastojao se Redlstein izvući iz svega izvrgavajući tužitelja ruglu. Izjavio je, da je više nego li sit prosjačenja, jer je tri puta skupljao za pogorelce, tri puta za pomoć, zatim za izgradnju tornja na groblju sv. Ane, zbog čega se čudi da ga tužitelj u takva šta želi uplesti. Tužitelj se ponudio da se želi ovjekovječiti, te mu predložio crtež svojih kipova. Upozorio ga je da zbog svog ovjekovječenja samo nešto od toga učini, da se ne upusti u prevelike troškove, jer se kod sadašnjeg manjka novca ne može previše računati na velikodušnost građanstva. »Svatko ga je hvalio za gorljivu ponudu i patriotizam, jer se naravno svaki domaći veseli kad se umjetnici ističu i dobrovoljno nude da umjetninama poljepšaju grad, kako bi se time učinili besmrtnima, ali da se tako uporno traži naplata, tome nitko ne bi odobravao, jer ako se vlastitom umjetnošću ovjekovječuje, treba mu plaćom biti čast i naknadna slava«. Obećao mu je dođuše po mogućnosti pripomoći, ali ne izvršiti sakupljanje, a dano obećanje su mu on kao i g.

Hartl, svaki sa 10 forinti, ispunili. U vezi s popravkom za koji se tužitelj na gospodarskoj sjednici pod predsjedanjem senatora pogodio sa 380 forinti, primio je sve do jednog novčića, kako iskazuje crkveni račun iz prošle godine. Posveta kuća na Sveta tri kralja ne tiče se njega već župnika. »Tužitelj je nedavno izjavio da će svoje ovjekovječenje skinuti s tornja ukoliko željenu svotu ne bi primio, što mu dozvoljavam, ako zbog njegovih kipova izrezane žaluzije (Salois) opet dade sastaviti te ih kao što su bile dopremi na lice mjesta«.

Tužitelj je odgovorio, da je sve izvršio u sporazumu s tuženim i rekao mu da će njegov rad biti besplatan, traži samo naknadu izdataka. Tuženi njega, bijednog početnika koji jedva životari od zanata, pokušava besavjesno prevariti. Za svoju tvrdnju predlaže prisegu, odnosno da tuženi prisegne na svoju izjavu. Osim toga traži da mu za popravak potpuno polupanog i pokvarenog sata (Repetier Uhr) plati 45 forinti.

Zbog pokušaja nagode pozvao je na to senator Göczinger bez uspjeha obojicu pred sebe 24. IX 1822. Tužitelj je izjavio da će odustati od tužbe glede figura i tražiti samo isplatu predanih računa, ako tuženi prisegne da nije pristao na mehaničke figure i nije obećao platiti za njih učinjene izdatke. Tuženi je odvratio da će glede figura položiti prisegu i da je još tužitelja upozorio da se ne pouzda u neodređeno. Za popravak njegovog sata tražio je tužitelj samo 5 forinti. Konačno kako je župnik Rastović na račun tužitelja već platio 75 forinti, čime se obavezao namiriti ovu tražbinu, neka se tužitelj na nj obrati i za ostatak.

Poglavarstvena juridička sjednica zaključila je da iz ovog izvještaja proizlazi da se župnik Rastović obvezao platiti izrađene mehaničke figure, stoga neka senator pozove župnika da zadovolji zahtjev tužitelja, a Redlsteina da plati popravak svojeg sata (Reg. 1649/1822 jur.).

Na održanom ročištu branio se župnik da je skupljanje poduzeto za popravak sata i za ovaj posao je tužitelj potpuno isplaćen. Mehaničke figure izrađene su bez njegova znanja, pa ništa za njih ne zna. Glede popravka svojeg sata izjavio je Redlstein da je tužitelju pogođenih 5 forinti već prije 2 i pol godine platio, stoga mu ništa više ne duguje. Gradsko je poglavarstvo na to tužitelja zbog poricanja tuženih i pomanjkanja dokaza za oba njegova zahtjeva uputilo na redovitu građansku parnicu (Reg. 1773/1822 jur.).

Gohm doduše nije predao tužbu, ali nije ni popustio, već se žalio Kraljevskoj ugarskoj dvorskoj komori u Beču. Tvrdi da ga je nakon postavljanja sata crkveni otac Redlstein naveo da za poljepšanje zgrade izradi u praznom prozoru prednje strane tornja neke mehaničke figure, svi troškovi da će se podmiriti ili iz sakupljanja ili iz crkvene blagajne. Upozorio je da će njegov rad biti besplatan, traži samo naknadu izdataka. »Dovršivši mehanizam koji prikazuje Spasitelja koji se prigiba, a kod izbijanja sata podiže« (Mechanismo Salvatoris Imaginem flectentem & sub Sonitu horae surgentem indicante) primio je od Redlsteina samo 20 forinti, a prema računima potražuje za izdatke 367 forinti 33 novčića. Budući da je odbijen i od gradskog poglavarstva i od crkvene blagajne, a mehanizam je već pet godina izdržao, moli da njegov račun isplati gradsko poglavarstvo.

Dvorska je komora predstavku dostavila gradskom poglavarstvu da izabrano zastupstvo dade svoje mišljenje (Reg. 2046/1824). Pozivajući se da o tom prije nije bilo obaviješteno dalo je ono mišljenje da se predstavnici ne može udovoljiti, te da se molitelja s njegovom tražbinom uputi na župnika

Rastovića. Gradsko se poglavarstvo naravski tom mišljenju pridružilo, dodajući da su takve figure svakako suviše i beskorisne, k tome veoma izvrnute oštećivanju (*omnique destructioni perquam obnoxias*) (Reg. 2110/1824).

Dvorska je komora rješenjem od 20. X 1824. Gohmovu molbu odbila s obrazloženjem, da mu nije bila povjerena izrade figura, već ih je izradio iz vlastite volje bez prethodnog znanja i pristanka poglavarstva, potvrđujući rješenje da ga se upućuje na tužbu protiv crkvenog oca (Reg. 2504/1824).

Unatoč nepovoljnom rješenju Gohm je dvorskoj komori poslao daljnju predstavku. Naglašava da nije tražio nikakvu dozvolu ni od izabranog vijeća ni od gradskog poglavarstva, i stoga od njih nema ništa tražiti, a niti traži, a niti je tražio, već od crkvenog oca ovlaštenog na zastupanje. Ovaj ga je svojim poštenjem uvjeravao da će biti podmiren, na što može uvijek priseći, odnosno odustati od svoga potraživanja protiv njega i crkvene blagajne ako crkveni otac prisegne da su njegove tvrdnje neistinite. Moli da komora, makar uz polaganje prisege, po pravdi i pravici odredi da mu crkvena blagajna naknadi učinjene izdatke. Komora je ovaj puta razloge molitelja uvažila i 3. XI 1824. rješila da poglavarstvo ima smatrati svojom plemenitom dužnošću prijateljski nagoditi stranke, ako molitelj istinitost svojih navoda potvrdi i svojom prisegom (Reg. 2562/1824).

Poglavarstvena je sjednica sada odredila senatora Stijića da pokuša nagodbu i da izvijesti o uspjehu, međutim u gradskim spisima tog izvješća nema. Vjerojatno je došlo do neke nagode, jer bi inače Gohm i dalje tjerao pravdu. U gradskim spisima nisu nažalost pronađeni nikakvi podaci o osječkim pokretnim figurama uz sat, stoga ne znamo ni kakve su one bile, da li su ostale na tornju i kako dugo, te kakva im je bila konačna sudbina. Nađeni podaci svakako su suviše oskudni, što je šteta, jer bi uz dubrovački sat s figurama osječki sat bio vjerojatno jedini u Jugoslaviji, a takvi su satovi bili rijetki i u ostaloj Evropi.

Nije uostalom jasno ni kako je svršila stvar s gornjogradske satom, jer se u crkvenim računima gornjogradske crkve sv. Petra i Pavla za g. 1825/26. ponovno pojavljuje stavka od 30 forinti za »obnovu sata na crkvenom tornju« (Reg. 3233/1826). Ista stavka ponavlja se i slijedećih godina.

Prigodom vanjskog popravka gornjogradske župne crkve stavio je majstor Schröder ponudu da će također očistiti i okrečiti i 4 brojčanika i pozlatiti kazaljke, pa je gradsko poglavarstvo njegovu ponudu prihvatilo (Reg. 1886/1841). Dne 15. VII 1842. izvješćuje senator Pavao Ježević da je sat opet pokvaren, te ga treba iz temelja popraviti ili zamijeniti novim. Prilaže stoga ponudu mjesnog bravara i izrađivača (*confector*) satova Georga Sigarta (ovaj put se ovako potpisuje) od 10. VII 1842. Novi sat s kotačima od mesinga uz šestgodišnje jamstvo nudi uz predaju starog sata za 600 forinti bečke valute, a bez starog sata za 900 forinti. Sa željeznim kotačima stajao bi sat 750 forinti. Za popravak starog sata s izmjenom pojedinih dijelova, uz trogodišnje jamstvo, tražio je 300 forinti. Može postaviti i posebni brojčanik kod kojega će se svaka brojka moći u noći rasvijetliti. O svemu tome raspravljali su gradsko poglavarstvo i izabrano zastupstvo. Predmet je upućen na cenzuralnu deputaciju. U međuvremenu izvješćuje 10. VI 1843. senator da je nakon malog popravka sat opet u redu (Reg. 1811/1843) i tako se staro krparenje opet nastavilo.

Kasno je došla do svog sata najstarija osječka župna crkva, t v r đ a v s k a c r k v a, budući za takav sat nije bilo velike potrebe, kad je već postojao vojnički javni sat na tornjiću zgrade glavne vojne straže. Građanima nije

bilo pravo što nemaju vlastiti javni sat te 2. XII 1840. 3 člana izabranog zastupstva predaju molbu gradskom poglavarstvu (Reg. 3045/1840), prema kojoj čitavo građanstvo želi imati na tvrđavskoj župnoj crkvi svoj vlastiti sat, da se izbjegne samovoljnom ravnanju tvrđavskog garnizonskog sata po zapovjedništvu tvrđave i mjesnoj ženijskoj direkciji. Po tom su se satu naime morali ravnati školska mladež te gornjogradski i donjogradski činovnici. Više građana već je stavilo prijedlog za javno sakupljanje, prije čega je potrebno ispitati da li će se moći sakupiti predviđena svota od 400—500 forinti konvencionalne vrijednosti. Mole zato da gradsko poglavarstvo odluči, kako da se najpovoljnije riješi pitanje javnog sata u Tvrđavi. Gradsko se poglavarstvo naravski nije htjelo upustiti u ovakvo raspravljanje, već je dozvolilo sakupljanje.

Prešlo se odmah na skupljanje, te već 9. XII 1841. izabrani vijećnici graditelj Ivan Walter i staklar Franjo Follert predaju obračun. Po tom obračunu stajao je sat ukupno 446 forinti i 16 i 3/4 novčića konvencionalne vrijednosti. Glavni izdaci bili su ugovoreni akordni iznos od 360 forinti bravaru i uraru za velike mehanizme (Grossuhrmacher) Georgu Sieghardtu za veliki sat koji izbija četvrtine i puni sat te slikaru Franji Pfalzu akordni iznos od 40 forinti za bojadisanje 5 brojčanika zajedno s kazaljka. Ostatak odnosio se na drvo za skele i ormar za sat, zatvorenike koji su vukli drvo na toranj, tesare, zidare, putne troškove itd. Sakupljeno je 319 forinti 19 novčića, nepodmireno je ostalo 127 forinti 5 i 3/4 novčića. Mole stoga odobrenje za isplatu ovog ostatka iz crkvene blagajne i da grad plaća navijanje sata. Izabrano zastupstvo bilo je mišljenja da se tome može udovoljiti, u svojoj skrposti ipak uz dodatak »a što se tiče navijanja sata to bi se i ono također trebalo plaćati iz crkvene blagajne« (Reg. 3206, Reg. 3825/1841).

Sat na donjogradskoj rimokatoličkoj župnoj crkvi poznat nam je neizravno još iz g. 1817., kad se gradska općina u sporu zbog plaćanja za navijanje gornjogradskog sata pozivala da se navijanje donjogradskog sata plaća iz crkvene blagajne.

Isto tako samo neizravno saznajemo i za sat donjogradske pravoslavne parohijske crkve u vezi s predstavkom »grčko-nesjedinenih« od 20. XII 1791. u kojoj se traži da i njihove parohe, učitelja i navijača sata a i popravak sata, plaća gradska općina onako kao što je onda bio običaj i kao što plaća katolicima. Predstavci je udovoljeno. Za navijača sata odobren je godišnji iznos od 24 forinta (Gradski protokol str. 176).

Što se više ulazi u 19. vijek broj se osječkih urara povećava, ali ne i njihovo nekadašnje značenje. Urari prestaju sami izrađivati satove te ih samo popravljaju i satove tuđe izrade ili tvorničke satove prodaju. K tome se mnogi od njih bave također zlatarskim i draguljarskim poslovima.

¹ P. Matković, »Putovanja po Balkanskom poluotoku XVI. vieka«, XII, »Opis putovanja dvaju carskih poslanstva u Carigrad: K. Ryma godine 1571 i D. Ungnada godine 1572.«, Rad JAZU, Knjiga CXII, str. 193

² Paulo Tafferner, Caesarea legatio quam mandante... Leopoldo I. ad Portam Ottomanicam suscepit... comes de Leslie, Viennae Austriae, 1672, pg. 162, 163 (citirano prema Ive Mažuran, Turski Osijek (1526.—1687.), Osječki Zbornik br. VII, Osijek 1960., p. 87)

³ Matković, o. c., p. 194

⁴ Hazim Šabanović, Evlija Čelebija, Putopis, II, Sarajevo, 1957, p. 116

⁵ D. Pinterović, Slavonija; Kućni sat. Stilski razvoj kroz vjekove, Muzej primenjene umetnosti, Beograd 1964, str. 47—51

⁶ Najstarija tvrđavska knjiga zapisnika Uhr=altes Stadt= Prothocoll ab Anno 1705. bis Anno 1746, zapisnik od 6. XI 1713.

- 7 Ad Reg. 856/1813. »Konto. Was an der Oberrn Stadtuhr arbeit und gemacht worden ist.

Erstlich zum Aufzug und Mittelrad 2 neue Herzstücker, dabey den Eingriff tiffer eingerichtet	F	6	30	x
Den Englischen Anker in Ordnung gericht zur Spindl ein neues Herzstück, und den Gang tiffer eingerichtet	F	8		
7 Stück neue Schlissen à 30 x	F	3	30	x
Zu beyde Hämmer ganz neuen Rad	F	4	30	x
Vor die Uhr ausbrennen, samt den 4 Zeigerwercken und zusammen sezen	F	15		
Essegg am 15. Marty 1812	Suma	37	F 30	x

Paul Kracker Bürgerlicher Uhrmachermeister«

- 8 D. Pinterović, o. c., p. 49
 9 Marija Mirković Varaždin i Hrvatsko Zagorje; Kućni sat, Beograd 1964., p. 45 i 124. D. Pinterović, o. c., 50
 10 Ad Num 2556—1826 (Reg. 2628, No 2556)

Beschreibung

Eines Spielsekretairs nach dem besten Geschmacke. Selbes ist von der schönsten Proportion, die Spielmaschiene oder das Werk gar nicht zu bemerken, und spielt folgende Stücke in wahrhaft harmonischer Tonart.

Erstens Ouverture aus der Rossinischer Oper Tancredi

Zweytens Brillante Variationen von Czerny

Drittens Polonoisen von Baron Brandau

Viertens 1. Grosse Arie aus der Oper der Barbier von Sevilla 2. Marche

Fünftens Andante, Allegretto und Allegro von Turany

Sechstens Sieben Ländler samt Coda von Baron Brandau

Was die Figur anbelangt so hat nach oben einen Fronkenspitz (?) plattirt mit Landschaften in dessen Mitte ein Thurm worin eine Uhr welche nur alle Monate einmal das Aufziehen benöthiget, auch kann man sie zu jeder beliebigen Stunde eine viertl Stunde spielen lassen, zu beyden Seiten zwey in Feuer vergoldete Wasen nebst übrigen Bronze. Die Maschiene selbst hat zwey Laufwerke mit Gewicht von hundert Pfund Bley, übrigens achtzig Töne der Fis Harmonica mit Begleitung der Holzpfeiffen, ist versehen mit sechs Walzen, zu deren Aufbewahrung ein eigener pollitirter Schubladkasten.

Der Einsatz des Sekretairs ist von Wasserlalmholz nebst einen Schreibpult, mehreren verborgenen Fächern und Lädeln, einer Toilette in der inwendigen Seite schattirt, auch ist noch ein unterer Einsatz wo man verschiedene Sachen verwahren kann.

Ubrigens lässt das ganze zur artigen Ameublierung eben sowohl, als es auch mit Kunst verfertigt und zum Vergnügung dient.

- 11 K. Firinger, Osječki glazbeni automat, Glas Slavonije, Osijek, br. 3696 od 7. IV 1957.
 12 D. Pinterović, o. c., p. 50
 13 J. Bösendorfer, Pravoslavni elemenat kao sekundarni faktor u oblikovanju građanskog staleža u Osijeku, Osječki zbornik II/III, 1948. p. 52.
 14 Bösendorfer, Što znademo o prvim sucima u komorskom Osijeku?, Osječki zbornik I 1942. p. 47.

UHREN UND UHRMACHER DER STADT OSIJEK IM 18. UND AM ANFANG DES 19. JAHRHUNDERTS

Schon im Jahre 1574 wird von europäischen Diplomaten, die über Osijek nach Konstantinopel reisten, eine Turmuhr in der türkischen Festung Osijek erwähnt.

Über Osijeker Uhren aus späteren Zeiten schreibt ausführlich Dr. Danica Pinterović, Direktor des Osijeker Museums i. R., in dem Sammelband des Beograder Museums für angewandte Kunst: »Die Hausuhr. Ihre Stilentwicklung durch Jahrhunderte« (Kućni sat. Stilski razvoj kroz vjekove. Beograd, 1964.).

In der vorliegenden Arbeit werden auf Grund archivalischer Daten aus dem Osijeker Historischen Archiv die Uhrmacher, die im 18. und am Anfang des 19. Jahrhunderts in Osijek tätig waren, geschildert. Als erster erscheint schon im Jahre 1713 Thomas Moilliet, der auch als Moliedt, horologiarius genfensis, vorkommt. Es folgen Johann Obermayer, »Direktor der Festunger Uhr« Peter Ode, Andreas Geer, Joseph Florian, der sogar im Jahre 1785 einen Lehrling in der Lehre hatte usw. Einige von ihnen nennen sich Klein-Uhrmacher, andere Gross-Uhrmacher der städtischen Turmuhren, doch führen sie oft beide Titel.

Über den Uhrmacher Paul Kraker aus Öesterreich stammend bestehen viele Daten, insbesondere in Verbindung mit einem Einbruch, bei dem aus seinem Hause 24 Stück Uhren gestohlen wurden. Die Beschreibung dieser Uhren wurde vom Wiener Stadtmagistrate 1827 in einer gedruckten Zirkularveröffentlichung bekanntgegeben.

Die meisten Nachrichten bestehen jedoch über den Klein- und Grossuhrmacher Anton Gohm aus Tirol, der während der Franzosenherrschaft in Karlovac tätig war. Im Jahre 1820 konstruierte er für die oberstädter Pfarrkirche drei mechanische Figuren, die sich beim Schlagen der Uhr bewegten und führte dann jahrelang erfolglos Prozesse wegen der Bezahlung der Kosten. Später baute er auch einen Spielkasten, in Form eines Sekretärs, der sechs Musikstücke spielte. Dieses Meisterwerk wollte er als Hauptgewinn einer Lotterie auslosen lassen, um zu seinem Gelde zu kommen, doch erhielt er niemals die Bewilligung dazu. Das weitere Geschick dieses »Spielsekretärs« ist unbekannt.

Die Turmuhr der Festunger Hauptwache sowie die Uhren an den verschiedenen Osijeker Kirchtürmen haben auch ihre langen Historien. Gegen Ende des 19. Jahrhunderts verbreitet sich die industrielle Erzeugung der Uhren allgemein und so verlieren auch die Osijeker Uhrmacher Bedeutung. Sie machen keine Uhren mehr selbst, sie reparieren nur noch oder verkaufen Uhren, die sie aus den Fabriken beziehen. Neben dem Uhrmachergewerbe betreiben sie Gold und Juwelierarbeit.